

Svenska allmogedräkter.¹

2.

En småländsk folkdräkt

från 1830-talet.

Liksom Sverges öfriga landskap har Småland sedan gammalt haft sina särskilda härads- och sockendräkter, af hvilka åtminstone fyra redan på 1700-talet blifvit uppmärksammade och mer eller mindre noggrant beskrifna. Så hafva C. Linné² och Samuel Krok³ samtidigt 1749 i ovanligt detaljerade redogörelser behandlat värendesdräkten; för kännedomen om västbodräkten har Gaslander⁴ på 1770-talet lämnat värdefulla uppgifter och afbildningar; genom Crælius⁵ få vi veta, huru allmogen i Tuna läns, Sevedes och Aspelands härad klädde sig på 1760-talet, och från samma tid ega vi en god redogörelse för Södra Möre härads folkdräkt, sådan den samma bars i Halltorps pastorat.⁶ Härtill komma Sunnerbo och Östra härads

¹ Se *Samfundet för Nordiska museets främjande 1895 och 1896*. Stockholm 1897. S. 36.

² CARL LINNÆI *Skånska Resa. Förrättad År 1749*. Stockholm 1751. S. 41 o. f.

³ *Tal, Om Urshults Pastorats Inbyggares Seder, Hållit, På Småländska Nationens Sammankomst, I Novembr månad, År 1749, Uti Upsala*. Stockholm 1768. S. 14 o. f.

⁴ *Beskrifning, Om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder wid de årliga Högtider, Frierier, Bröllop, Barndop, Begräfningar, Widskeppelser, Lefnadssätt i Mate och Dryck, Klädedrägt, Sjukdomar och Läkemedel, Orternas Läge och beskaffenhet m. m.* Utg. af F. WESTERDAHL. Stockholm 1774. S. 66 o. f.

⁵ M. G. CRÆLIUS: *Försök till Ett Landskaps Beskrifning, uti en Berättelse om Tuna Läns, Sevedes och Aspelands Häraders Fögderie, uti Calmar Höfdinge Döme*. Calmar 1774. S. 410 o. f.

⁶ A. MODEER: *Oeconomisk Beskrifning öfver Halltorps och Voxtorps Socknar*. Införd i *Vetenskaps academiens handlingar för År 1767*. Vol. xxviii. Stockholm 1767. S. 148 o. f.

allmogedrakter, som äro jämförelsevis väl företrädde i Nordiska museets klädkammare. Af dessa två sistnämnda torde östrahäradsdräkten vara den vackraste och hittills minst kända, hvarför vi, i all synnerhet som vi om henne ega en hel del muntliga uppgifter af äldre pålitliga personer med godt minne och stort intresse för hembygdens folkliga odling till vårt förfogande, hafva trott, att en redogörelse för den samma skulle förtjäna att offentliggöras.

I sina detaljer egde hon rätt många drag, som erinra om våra borgerliga dräkter på 1750-talet; men någon kopia af dessa var hon dock icke. En stor del af de dräktplagg, som ingingo i henne, voro nämligen fullkomligt främmande för stadsbefolkningens klädsel, och där län föreligga, hafva dessa under sockenskräddarens konsternade händer erhållit en så karakteristisk prägel, att hon med alt fog kan inregistreras bland våra svenska folkdräkter.

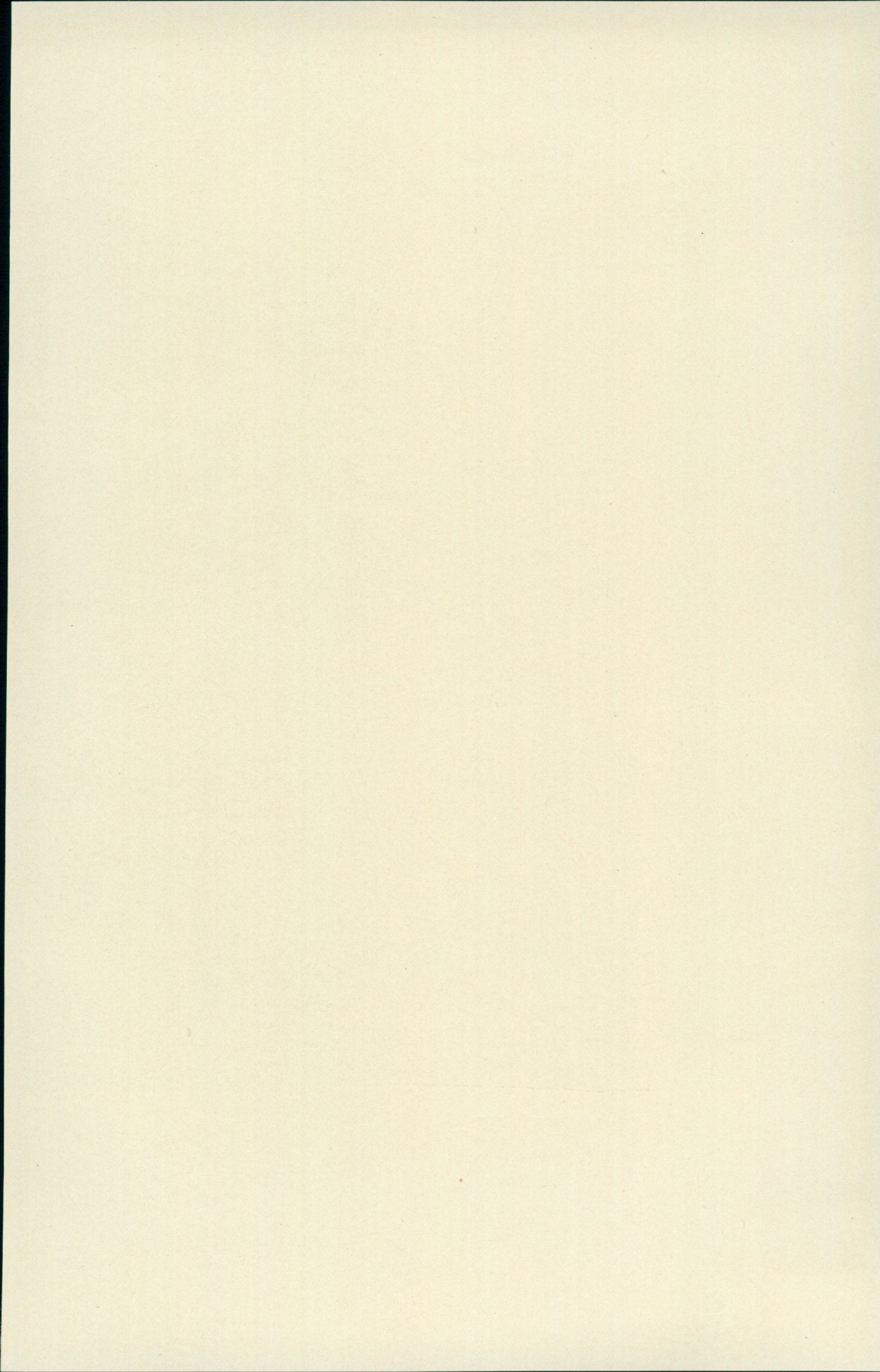
Så vidt vi nu känna, bars hon allmänt utan några större skiljaktigheter inom häradet och får altså betraktas såsom en häradsdräkt.

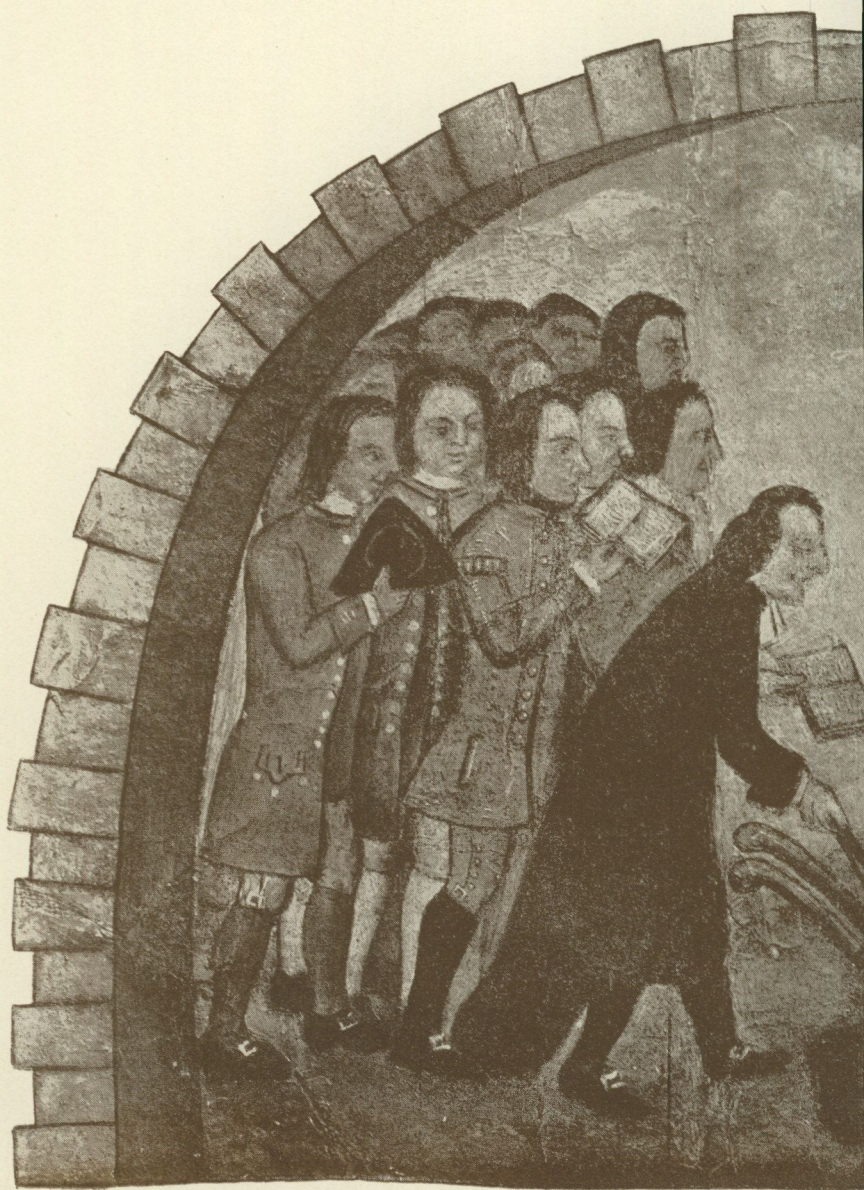
Några sockendrakter i samma betydelse som t. ex. Dalarnas hafva antagligen icke förekommit inom detta område; men mycket troligt är, att smärre växlingar i snitt och material gjort sig gällande inom skilda socknar, så pass stora, att en kännare af häradets befolkning kunnat på dräkten åtskilja sockenborna, då de varit samlade. Enstaka uppgifter gifva åtminstone skäl för en sådan förmodan. Så berättar Samuel Rogberg i sin Smålands beskrifning,¹ att Bäckseda sockens manliga befolkning på 1760-talet »något slösa i klädedrägt. Drängen måste nödvändigt hafva kläder af finaste kläde, emedan sådane plagg af walmar och hemagjorde tyger hållas för mindre hederlige.» Däremot berömmas nashults- och stenberga-boarna enhälligt för sin allvarsamma och enkla klädsel.

Mansdräkten karakteriserades enligt Crælius² redan på 1760-talet af en egendomligt skuren långrock, som vid nämnda tid bars nästan öfveralt inom häradet. Om hans snitt och färg föreligga dock inga närmare uppgifter. Af en oljemålning (bild 38), som är

¹ *Historisk Beskrifning Om Småland I gemen.* Carlserona 1770. S. 726.

² M. G. CRÆLIUS: *anf. arb.* S. 411.

38. F
målad 1782. Från Skirö so
Origin. i Nordisk

klifsbild,

eken. Omkr. $\frac{3}{5}$ af nat. storl.
museet. Nr 11,954.

utförd 1782 af klockaren i Skirö Karl Henrik Ehrenberg,¹ och från hvilken närstående begrafningscen är lånad, synes framgå, att mannens kyrkrock varit blå eller äfven grå, att han räckt till knäveckan, och att han nedom axlarna stundom haft en tvärgående list, hvilken bildade en kort hålk kring öfverärmen. Denna senare anordning erinrar onekligen om Gustaf III:s s. k. svenska dräkt, men förekommer i så väl södra Sverges som Dalarnas folkdräkter, långt innan den svenska dräkten var påtänkt, och torde vara en kvarleva från förra delen af 1600-talet.

Med obetydliga förändringar bibehölls den gamla långrocken inpå 1830-talet och var på denna tid i helg blå eller svart, i hvardagslag grå, utan krage eller i ett senare stadium försedd med ståndkrage samt fodrad. Till rockfoder användes randigt och brokigt ylletyg, om det skulle vara riktigt fint, och det lär ej varit ovanligt, att »kära mor» för detta ändamål fick släppa till en af sina aflagda randiga kjortlar, då »hosbonnen» skulle hafva en ny rock. Han hopfästes framtill från halsen till lifvet än med hakar och märlor och kallades då *hakarock*, än med knappar af samma slags tyg som rocken, men med stommar af trä, hvilka borrades af skräddaren, då han sydde plagget.

Jämte långrocken brukades korta blå eller svarta tröjor med skört baktill och sprund med knappar vid händerna; men detta plagg användes näppeligen till den stora högtidsdräkten, d. v. s. i sorg- eller böndagsutstyrseln.

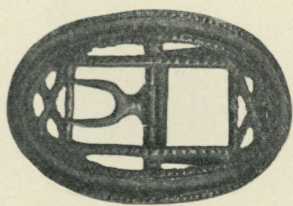
Benkläderna voro i regel af hemberedt bockskinn, färgadt med gulockra, och tämligen snäfva samt slöto vid knäna, där de å benens utsida nedtill hade sprund, som knäptes med kullriga eller flata fyrkantiga mässingsknappar; kring benen fasthöllos de dess utom medelst en linning, som hopfästes med ett mässing- eller silfver-spänne, *knäspännet*, och kring veka lifvet af byxgjorden. som hvilade

¹ Han var född 1728 och lefde ännu 1796. Jämte den nämnda målningen eger museet en af honom målad eldskärm, som tillhört norlinska prästhuset i Skirö, och en genrebild, framställande »Bonde-lyckan». Äfven i egenskap af träsnidare omtalades han af de gamle såsom en märklig man, och ett par ännu bevarade arbeten af honom (en käppkrycka i Nordiska museets samlingar och en mansbild i dräkt från Gustaf III:s dagar, i enskild ego) visa, att berömmet icke var oförtjänt.

på höfterna — däraf namnet *ledbankaböxer* — och hopknäptes öfver magen. Hängslen voro ännu en okänd lyx i bondens dräkt. Framtill hade byxorna en så kallad läm, hvilken gaf anledning till benämningen *lämmaböxer*, och som knäptes i sidorna och vid gjorden med stora blanka mässingsknappar, ju större ju hedersammare.

Fickor förekommo ej, men på byxgjordens insida fans understundom en liten skinnväska, i hvilken byxsäcksuret förvarades.

Knäbyxorna höllo sig länge i bruk, och ännu på 1860-talet fick man här och där vid kyrkorna om söndagarna se en eller annan »hårdvallsgubbe» bära dylika plagg, men på sista tiden så godt som alltid af mörkt kläde eller vadmal.

39. Skospänne af klockmetall,
från Stenbergas socken.
Omr. $\frac{1}{2}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet¹.

Vid högtidliga tillfällen brukades en röd eller blå väst med hög ståndkrage, sidofickor och två knapprader samt så kort, att skjortan syntes och pöste ut emellan västen och byxgjorden. Mellanrummet kallades skämtsamt *savemånen*; det hände nämligen emellanåt, att byxorna förlorade fästet på höfterna och åkte ner ett stycke, hvilket gjorde, att bäraren hade rätt mycket bryderi med att som

det hette »sava», säga, upp dem igen.

Till en äldre dräkt hörde ett slags västar, som närmast liknade en ärmlös tröja och hade ryggstycke af samma slags tyg som framstyckena. I likhet med de ofvan nämnda västarna hade de två knapprader och ståndkrage; men saknade fickor och räckte ner om höfterna. Ännu på 1820-talet fick man se en eller annan af de gamle gubbarne bruka dylika plagg, som på folkspråket kallades *lifstycken*.

Strumporna — *hosorna* — voro hvita och svicklade, d. v. s. stickade afvigt och rätt, samt fasthöllos under knäskålarna medelst brokiga tofsprydda *hoseband*, som knötos i ögla på benens utsida.

Den vanliga fotbeklädningen utgjordes vintertiden och i hvardagslag af becksömskor med breda »näsor» och spikbeslagna klackar.

¹ Nr 21,120.

De knötos öfver vristen med långa skinnremmar och påminde för öfrigt rätt mycket om barocktidens skodon. I högtidslag brukades däremot s. k. vändskor och till dessa hörde *sinkor*, hälljärn, och stora gjutna metallspännen (bild 39). Silfverspännen i skorna förekommo emellanåt äfven bland bönderna, men ansågos vara höjden af lyx och antyda, att egaren var en storbonde.

40. »Urvädershätta»

från Skirö sn, Östra hd.
Omr. $\frac{1}{3}$ af nat. storl. Origin. i
Nordiska museet.¹

»Menar du ja krusar dej,
för du har silfverspänne i skoa,
för inna kvällen denna da,
så har du supit upp dem på kroa»

kunde det stundom låta, erinrande om att högfärd går för fall, och att allting är förgängligt under solen.

Vintertiden förstärktes benklädseln med snösockor af vadmal eller stickade af getragg, i senare fallet kallade *raggsockor*, och försedda med hållor af fina stälkedjor.

¹ Nr 8,680.

Inomhus och i gästabudslag brukades en s. k. *pickelufva*, toppmössa, stickad af rödt eller hvitt ullgarn, stundom enfärgad, stundom randig på tvären; men eljest svarta bredsbyggade och rundkulliga filthattar, som dock rätt tidigt på 1800-talet utbyttes mot ett slags cylinderhattar af långhårig felb. För öfrigt nytjades bredkulliga hättor med skärm, stundom kaschetter och vintertiden s. k. *urvädershättor* af rödt vadmal med bräm af ludet skinn (bild 40), kända under benämningen *karpuser* redan i 1600-talets folkdräkter.

Till den gifte mannens kyrkdräkt hörde äfven ett långt spanskt rör med silfverknapp och, om det skulle vara riktigt bra, ett fladdrande silkeband, knutet kring käppen eller i en liten silfverbygel å den samma.

Tillägga vi, att bonden i hvardagslag hela året om brukade förskinn, att han sommartiden drog en kolt af grof linneväf, *bussaron*, på öfverkroppen och att han emellanåt, särskildt höst och vår nytjade träskor, samt att han bar håret benadt i pannan och nedkamadt åt sidorna, torde vi i det väsentligaste hafva redogjort för en östrahäradsbondes yttre människa vid slutet af 1700-talet och början af följande sekel inpå 1830-talet.

Kvinnornas klädsel (bild 41) var här som öfveralt, där särskilda folkdräkter brukats, i hufvudsak ålderdomligare än mannens och väsentligt mindre än denna påverkad af samtidens herrskapsdräkter. I sina hufvuddrag var kvinnodräkten minst hundra år efter sin tid. Vi skola i det följande påpeka några i denna dräkt ingående beståndsdelar, som torde vara att anse som kvarlefvor från till och med 1500-talets dräkter för högborna fruar och fröknar.

En intressant bild af östrahäradskvinnornas äldre högtidsklädsel lämnar den förut i sammanhang med vår redogörelse för mansdräkten omnämnda målningen af klockaren Ehrenberg. Hvad som särskildt karakteriserade henne, voro de starka färgerna och de egendomliga hvita hilkorna.

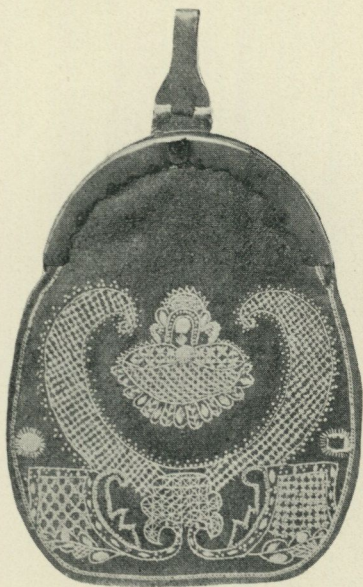
Ett par årtionden senare hade dock dessa hvita mössor försvunnit; men i öfrigt bibehölls samma dräkt utan några större förändringar till inpå 1830-talet. Hon utgjordes af de ännu bland

41. Kyrkdräkt
från Alseda socken.
Origin. i Nordiska museet.

allmogen vanliga kvinnoplaggen: kjol, tröja, förkläde, hufvud- och halsduk, mössor af olika slag samt strumpor och skor.

Kjolen var på gammalt vis lös, ej fastsydd vid ett öfverlif, och så kort, att strumpor och skor syntes. Öfver höfterna och baktill var han lagd i djupa veck, under det att framvåden, som af sparsamhetsskäl ej sällan bestod af enklare tyg än kjolen i öfrigt, var slät. Detta berodde därpå, att man aldrig, då man var

42. Lomme

från Nye sn. Medlet af 1700-talet.
Omkr. $\frac{1}{4}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

»grannklädd», gick utan förkläde. Af skäl, som vi ej känna, ansågs det nämligen knapt förenligt med skick och goda seder att uppträda utan detta plagg, en uppfattning, som, i förbigående nämndt, spåras inom vidt skilda bygder af vårt land. Omkring veka lifvet slöt kjolen så, att han hvilade på höfterna och fasthölls där medelst en linning, *kjortlajora*, som med hake och märkla knäptes i vänstra sidan öfver kjortelsprundet.

Till skilnad från de kjolar, som alt igenom voro sydda af likartadt tyg, kallades de nyssnämnda med framvåd af enklare material för *lämmakjortlar*.

I likhet med dräktskicket under gamla tider, saknade kjolen i de flesta fall ficka. Denna ersattes emellertid af en väska (bild 42), som omväxlande hette *lomme*, *lösfåkk* eller karakteristiskt nog *snapp-säkk*. Hon var prydd med applikationsbroderier eller annan konst-söm och bars medelst en metallhake, *lommahaken*, fäst i kjortelgjorden på högra eller vänstra sidan samt till hälften skyld af förklädet. Emellanåt brukades tvänne sådana väskor, som då voro fastsydda vid ett band på så sätt, att, då bandet knöts kring lifvet, väskorna kommo att hänga en i hvardera sidan.

I fråga om kjolarnas färg tillät man sig stor omväxling. Sålunda brukades svarta eller blå kjolar i högtidslag och om vintern, under äldre tid äfven röda, men dessa hade kommit ur bruk långt före den nu lefvande gamla generationens minne; vidare hade man hvita och framför alt storrandiga kjolar i brokiga färger; dessa två senare tillhörde dock sommartidens kyrk- och heldagsstass. Hvardagskjolarna voro ytterligt enkla. Vintertiden gick man klädd i yllekjolar, till hvilka garnet var spunnet af grof fårull, blandad än med nöthår än med valsull (affall, som köptes vid pappersbruken) och färgadt dels svart, dels färbocksrödt. Tyget till dessa väfdes treskäft med randningen på inslaget. Sommartiden brukades randade linnekjolar af rostgult och hvitt blågarn.

Till så väl vinter- som högtidsdräkten hörde en kring halsen djupt ringad vadmalströja med långa skört, snäfvä krokärmar och slag med sprund vid händerna. Under sorg, vid nattvardsgång och i högtidslag var hon svart, eljest omväxlande grön, röd och blå. Vintertiden buros ännu i mannaminne allmänt skörttröjor af fällberedt fårskin, dock endast till arbetsdräkten. Under den varma årstiden brukades ofta tröjor af linne- eller bomullstyg, i förra fallet gärna bredrandiga med tuskäftad vit botten och upphöjda ränder af rödt, blått och flammigt garn, i senare fallet än helt hvita, än småblommiga med tryckt mönster. Då tyget var randigt, kliptes ärmarna så, att ränderna kommo på tvären.

Ännu vid 1820-talets början nytjades dylika långtröjor allmänt, men mot årtiondets slut ändrades snitten: skörten gjordes kortare, och tröjorna fingo små veck, *öron*, vid ryggsömmens slut samt öfver dessa ett par kulörta glasknappar. I bästa fall hopfästes tröjorna med hakar och hyskor, eljest med knappnålar.

Vid kyrkbesök eller gillen om sommaren, då man från och med Kristi himmelsfärdsdag gick utan tröja och i linneärmarna, brukades ett vanligen rödt *lifstykke* (bild 43) af kläde, rask, satin, damast eller hemväfdt tyg, med små rottingspröt eller fiskben och prydt med stickning och kedjesöm i hvitt eller svart, stundom med plattstyngsbroderier i flere färger. Karakteristiskt för detta plagg var en rad uppvikta flikar, kallade *flakkar*, som voro fästa vid lif-

styeckets skinnskodda kant och bildade ett slags bälte kring veka lifvet. Äfven till hvardagsdräkten hörde ett dylikt lifstyecke, men af lärft, blått — »potteblått» — eller gult — rostgult —, i förra fallet färgadt med indigo, som måste genomgå en för luktsinnet ytterst plågsam beredning i urin, i senare fallet med järnvitriol löst i vatten och asklut i två olika lösningar, i hvilka tyget växelvis arbetades, till dess man erhöill den önskade färgstyrkan.

Liksom tröjan var lifstyecket djupt uringadt kring halsen och öfver bröstet, men hopsnördes framtill med en skinnrem eller ett

43. Lifstyecke

från Alseda sn, Östra hd. $\frac{1}{5}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

kulört silkesband, som drogs genom blå- eller hvit-trensade snörhål — vanligen fem på hvardera sidan — i kors öfver bröstet. Snörmär-lor af metall om-talas ej.

Till detta lifstyecke hörde *manschett-särken*, ett långt linne med utsydda linnings-ärmar och vec-kade remsor vid handlederna, eller,

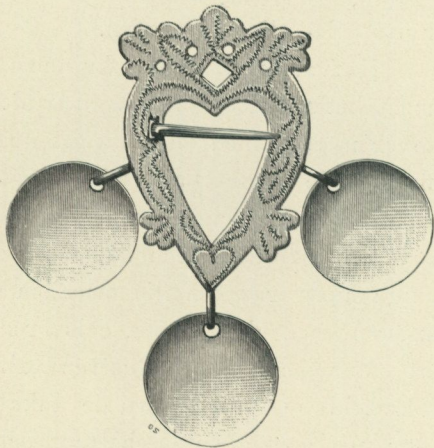
då man ej hade manchett-särk eller ville slippa besväret att byta linne, en *öfverdel*, som drogs utanpå särken och slutade strax nedom bröstet. Ärmrem-sorna knötos till sammans vid handlederna med gröna silkesband — ärmknappar förekommo sällan — och voro för öfrigt prydda med hvarjehanda slags konst-söm. I en visa, anteck-nad i Skirö socken, berättar en gammal ungmö vid tanken på sin ungdomstid:

¹ Nr 8,673.

När jag var flicka, då var jag så grann,
hade lintyg af slissing med utsydda ärmor,
strumporna va färgade i rödan konsionell,
och skorna hade krusiga karmar.

I hvardagslag och för öfrigt, när man ej ståtade i lifstycken, brukades grofva lintyg med halflånga hålkärmar samt liksom manschettsärken bestående af *upplöt* och *nerdel*, den förra af lärft, den senare af »entränning», tunn väfnad med blångarns varp och skäktefalls inslag, eller af blånväf med blångarn till både varp och inslag; i båda fallen grof och hvass som en tagelskjorta. Något särskildt nattlinne hade allmogen icke. Det berättas med anspråk på sanning, att till och med rikt bondfolk på gammalt medeltidsvis stundom sof utan linneplagg.

Kring halsen bars under lifstycket ett halskläde af kattun, »slissing», damast, skirduk eller en silkesduk, vanligen den s. k. *bruaschalen*, som på bröstet hopfästes med ett större eller mindre spänne, med anledning af sina skålformiga hängen kalladt *skålaspänne* eller *lövafäste* (bild 44). Då tröjan nytjades, tillkom ännu ett halskläde, som utbreddes

44. Löffäste af silfver,
från Ökna socken. Nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

öfver axlarna, nedstoppades öfver bröstet under tröjan, dock så, att det andra halsklädet med sitt spänne syntes, men fick hänga löst på ryggen med en snibb, ju längre dess bättre och hedersammare.

Förklädet borde vara mycket bredt och synes ännu vid 1800-talets början liksom under 1600- och 1700-talen burits lika långt som kjolen. I högtidslag brukades alltid hvita förkläden af slissing eller hemväfd nettelduk; men till den vanliga kyrk- och helgdagsdräkten hade man omväxlande kattunförkläden och förkläden af

¹ Nr 14,871.

konstväfadt tyg, utfördt i »kroka- och plattamönster» med åtta solf och sex trampor. Till kattunsförklädena användes vanligen silkesband såsom knytband. De hemväfda förklädena åter knötos med hemgjorda band, så långa, att de kunde tagas ett slag öfver tröjans »öron» och knytas i vänstra sidan med öglor och hängande ändar. Detta ansågs tyda på förmögenhet; men om en tjänstepiga eller torpargumma tillät sig ett dylikt öfverdåd, gick hon ej gärna fri för klander. Hon »broja som en rusthållarmor», hette det då om henne.

De hemväfda förklädesbanden voro antingen *plattaband*, utförda i rosengång, eller *plockeband*, med upphöjda mönster af timglas »gaflar» och liggande åttor, väfda af rödt och hvitt eller blått och hvitt ylle- eller linnegarn.

Hufvudbonaden för kvinnorna utgjordes dels af en mössa närmast hufvudet, dels af en hufvudduk, som lades i tresnibb och knöts öfver mössan med en lös knut under hakan. Skulle det vara riktigt fint, borde klädet brytas i en spetsig vinkel — tipp — öfver pannan, så att mössan och pannlinet kommo till synes.

På 1820-talet och äfven under följande årtionde klädde sig de unga hustrurna och flickorna om söndagarna i tunna hvita hufvudkläden med dels väfda, dels broderade mönster, och som på grund af väfnadsarten och mönstren kallades *brocherade kläen* och *bläkläen*. Särskildt omtyckta voro de dukar, som hade mönster sydda i kedjesöm på genombruten botten, och som på grund af dessa mönsters förmenta likhet med en knytnäfve buro det egendomliga namnet »örfilakläen».

De äldre hustrurna och enkorna åter buro gärna en brokig silkeduk, *bruakläet*, som de en gång fått såsom »begåfning» af sina män, öfver det hvita klädet och uppveko sedan en kant af detta framtill öfver silkesduken.

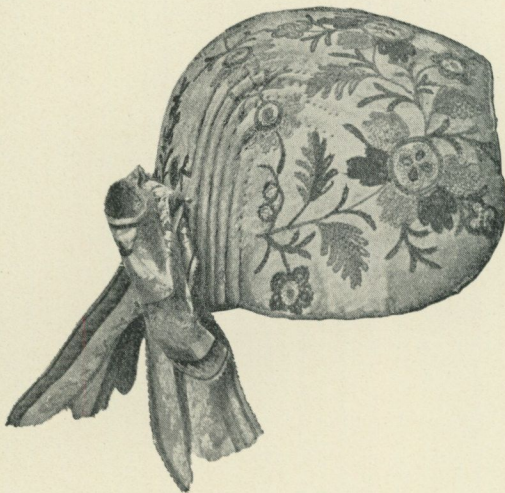
Vid nattvardsgång, sorg, på böndagar och stora högtider, som hade annandagar, voro alla gifta och ogifta iklädda mycket stora hvita *sockerdukskläen*, så att kyrkan vid dylika tillfällen »på kvinfolkasia var vit som en snö». Dessa dukar knötos med långa snibbar under hakan och hade två fällar, en bred och en smal, kring ansiktet samt neddrogos ett stycke i pannan.

Bar man sorg efter någon nära anhörig, tillkom en bred hvit remsa eller en hoplagd duk, *pannekläet*, som knöts öfver hårfästet i pannan med en knut i nacken. Enligt en uppgift, hvars tillförlitlighet vi dock ej varit i tillfälle att kontrollera, lär man vid djup sorg någon gång burit *munnakläe*, en hvit duk, som täckte mun och haka samt knöts i ögla öfver hjässan. Säkert är emellertid, att ett dylikt sorgplagg användts långt in på 1800-talet i Unnaryds socken i Västbo härad.¹ Det är intressant att se, huru på 1540-talet samhällets mest uppsatta och högättade damer klädde sig i liknande dukar.

Troels Lund berättar exempelvis, att den danska prinsessan Anna i hemgift fick sexton sådana mundukar af fint lärft, då hon 1548 flyttade till Sachsen.² Som en allmän regel gälde, att den sörjande kvinnan skulle visa så litet som möjligt af sitt ansikte.

Så vidt vi känna, aflades pannklädet redan på 1820-talet, må hända något tidigare, men de storsorgklädena hafva bibehållits långt inemot vår tid.

Alla dessa slags hufvuddukar köptes af »västgötaknallarne» och voro mycket dyrbara. Sålunda kunde ett vackert bladkläde kosta 15 daler, i vårt mynt kr. 2,50, och ett stort sockerdukskläde ända till 18 daler (3 kr.), hvilket på en tid, då en ordentlig piglön utgick med högst 10 kr., måste betraktas som mycket penningar.

45. Bindmossa

från Skede sn, Östra hd. Omkr. $\frac{1}{3}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.³

¹ Jfr G. DJURKLOU: *Unnarsboarnes Seder och Lif efter Lasses i Lassaberg anteckningar*. Stockholm 1874. S. 16.

² T. LUND: *Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16:de Aarhundrede*. I. B. 4. Kjøbenhavn 1882. S. 180.

³ Nr 33,648.

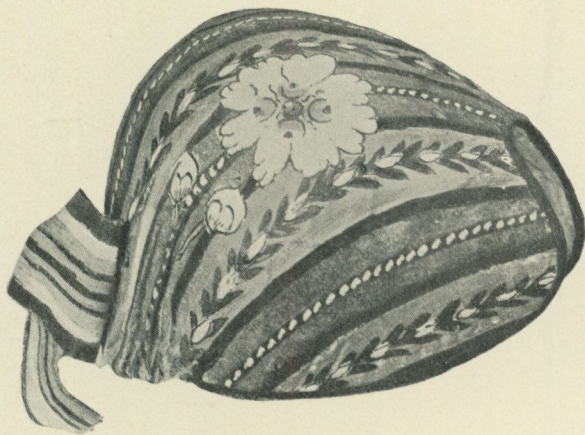
I hvardagslag brukades, då som ännu, rutiga hufvudkläden, kallade näsdukar, antingen af ylle eller linne, beroende af årstiden, och under skördetiden ett slags nackhattar af halmflätor, med breda brätten, ej olika dem, som bäras af frälsningsarméens kvinliga soldater.

Under hufvudduken buro de gifta kvinnorna en mössa af växlande form, ämne och färg, hvilken i likhet med 1500-talets hufvor slöt tätt till hufvudet och skylde håret. Sålunda brukades hvita mössor af linneväf eller »slissing», brokiga mössor af siden eller tryckt bomullstyg, stickade yllemössor, kallade *lurkor*, samt knutna och trädde, ja stundom knypplade mössor. I Nordiska museets samlingar förvaras en blå linnemössa från Skirö socken, som är utförd i hålsöm och prydd å hvardera sidan med blommor i olika bottnar, ett plagg, som utan tvifvel kostat ett otroligt arbete. Af jämförelsevis sent datum är bindmössan (bild 45). Å Ehrenbergs målning förekomma visserligen tvänne kvinnor bärande denna hufvudbonad, men enligt en tämligen säker uppgift föreställa de prästfrun och klockarmadamen. Alla bondgummorna framställas däremot klädda i hvita hilkor, ej olika dem som intill våra dagar brukats inom en eller annan dalsocken.

Af strödda uppgifter framgår emellertid, att bindmössan vid 1790-talets slut började användas som annandagsmössa för rika bondbrudar. Och härmed var gärdet uppgifvet. Af brudmössorna blefvo heldagsmössor, och det dröjde icke länge, förr än till och med flickorna började lägga sig till med denna hufvudbonad. Redan på 1830-talet brukade nattvardsflickorna bindmössor, »då de stodo på gången», såsom konfirmationsakten kallades. Till sist blefvo bindmössorna så omtyckta, att gummorna ej ens i hvardagslag kunde vara dem förutan. Men då man ej hade råd att slita dyrbara mössor af silke, skaffade man sig sådana af enklare material med målad botten och målade blommor, och dessa gingo i bruk under namnet *målemösser* (bild 46).

Om bindmössans form och utstyrsel torde vi ej behöfva säga många ord. Som bekant utgjordes hon af en halfklotformig stomme af papp, klädd med siden eller annat dyrbarare tyg och prydd i nacken med en bandros, på östrahäradsmål *bännaros*, af sidenband.

Till hustrurnas bindmössor hörde slutligen *mösselinet* eller *stycket*, hvilket däremot snart sagdt aldrig ingick i flickornas hufvudbonad. Ett sådant stycke utgjordes dels af en efter mössans kant konturerad linneremsa, kallad *linet*, dels af *stycket*, som var fastsydt vid linet och bestod af en mer eller mindre dyrbar spets eller ock af en tyllremsa, prydd med trädde stjärnmönster, uddar, blommor och dylikt. Under århundradets två första tiotal var stycket alltid goffreradt; men mot 1830-talet blef det modernt att bära det slätt och stramt efter hufvudet.

46. »Målemössa»

från Pelarne sn, Sevedes hd. Omkr. $\frac{1}{3}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

Goffreringen skedde för hand, vanligen öfver strumpstickor och fordrade en särskild öfning, som ej alla egde eller hade tillfälle att skaffa sig. Oftast fans dock inom hvarje socken åtminstone en bondkvinna, som satt inne med konsten att, som det hette, krusa lin; i värsta fall fick man vända sig till mössmakerskan i orten eller till »prestamamsellera», där sådana funnos.

Ungefär samtidigt med styckets omdaning inträdde äfven förändringar i fråga om mössans utstyrsel och form. Till en början var hon rikt prydd med broderier i kedjesöm, stundom äfven med påsydda paljetter och guldspetsar — i en skämtvisa från 1800-

¹ Nr 37,561.

talets början omtalas en »binnemössa me' gulan trens i kring», hvar med väl en guldspets åsyftas — och så stor, att hon omslöt ungefär halfva hufvudet; men så småningom försvunno broderierna, och mössans omfång minskades, under det att bandrosetternas ändar ökades i längd. Såsom något synnerligen märkligt omtalas, att ortens riksdagsman vid midten af 1830-talet, då han kom hem från riksdagen, medförde åt sina »kvinfolk» bindmössor, som ej voro större än insidan af en liten hand, men försedda med halfalnslånga nackband.

47. »Mössestock»

från Karlstorps sn.
Omkr. $\frac{1}{10}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

Såsom antydts, syddes bindmössorna inom häradet på beställning, men kunde äfven erhållas färdiggjorda i städerna. Då ett ungt par kommit öfverens att bilda hjonelag, och far gifvit sitt löfte till förbindelsen, styrdes kosan till någon närliggande stad för att köpa »begåfning», och i denna ingick äfven »bruumössan». Men hade man ej tillfälle att göra en dylik långresa, fans råd på närmare håll. I Alseda socken lefde redan på 1820-talet en kvinna, man och man emellan känd under namnet »mösseramsa», som stod högt i ropet för sina konstfärdiga arbeten i mössväg, och som under en längre tid var östrahäradskvinnornas mössleverant. Då hon dog, upptogs yrket af en hennes dotter, som sedan stod till tjänst med sin konst, så länge bindmössorna voro i bruk. Af henne ega vi följande beskrifning på huru en sådan mössa gjordes. Tyget, som tillsläptes af beställaren, spändes i en sybåge, omkring $\frac{3}{4}$ aln i fyrkant, hvarefter mössans konturer och broderimönster uppritades. Broderierna utfördes med tamburnål och i brokigt silke. Då detta arbete var undanstökadt, fästes tyget öfver en fodrad och å utsidan vadderad kalottliknande stomme af papper, som formats öfver en mösstock (bild 47), hvarefter mössan monterades med smala kantband och en nackrosett, den förut nämnda »bånnarosa». Priset å en bindmössa växlade mellan 1,50 och 3 kr., men kunde uppgå

¹ Nr 16,030.

ända till 4 kronor, hvilket dock ansågs oerhördt dyrt och öfverdådigt.

Hvad håret angick, buro bondkvinnorna det på samma sätt som 1500-talets matronor och höllo strängt på den gamla seden att dölja det så mycket som möjligt. En god hjälp härutinnan hade de i sina mössor, som gingo långt fram i pannan och obarmhertigt slöto sig efter nacken. Ej ens brudarna tillåtos att bära utslaget hår. Den enda frihet man i detta hänseende tillät sig var, att, sedan bindmössorna kommit i allmänt bruk, upplägga håret i en liten buckla i nacken under bandrosetten.

Så långt man kunde minnas till baka, hade kvinnorna burit uppstruket hår, d. v. s. uppkammadt öfver hjässan från pannan. För att hålla det slätt och stramt användes ett band, *hårstryken*, som lades under det bakåt kammade hårfallet, lindades hårdt omkring hufvudet och ströks sakta från pannans hårfäste bakåt till nacken, där det slutligen knöts intill hufvudet kring hårsamlingen.

På 1830-talet inträdde emellertid en förändring i hårläggningen, bestående däri, att en och annan bland »däkera», flickorna, då tog till att fläta och »skeda», bena, håret. Till en början väckte denna »högfärd» naturligtvis mycken förargelse och gaf anledning till upp-tuktelse, som emellanåt kunde vara ganska handgriplig. En ungdom, som en söndag sin moder ovetande kammat sig på det nymodiga viset, blef, då hon kom fram till kyrkan, och modern fick syn på »otyget», af denna förd bakom kyrkväggen och efter en hårdhänt tillrättavisning tvungen att ordna håret på »folkavis»; förr än detta skett, fick hon ej med sin fot träda öfver kyrkans trösklar. Händelsen lär gjort så djupt intryck på henne, att hon sedan i all sin tid bar uppkammadt hår. Förföljelsen mot det nya hårmodet hade dock en alldeles motsatt verkan än den afsedda, ty innan man visste ordet af, uppträdde den kvinliga ungdomen allmänt med håret benadt i pannan och flätadt i nacken. De äldre höllo dock fast vid bruket från sin ungdom, och ännu vid slutet af 1860-talet kunde man vid kyrkorna om söndagarna få se kvinnor med uppstruket hår.

Kvinnornas ben- och fotbeklädnad utgjordes liksom männens af hosor och lågskor, och härvid förblef det till inemot 1840-talet, då sockenskomakarne började sy snörkängor. Hosorna voro stickade af ullgarn, till färgen hvita, mera sällan röda, men i båda fallen svicklade och valkade. Sydda strumpor af vadmal och skinn, som eljest långt inpå 1800-talet ingingo i en del svenska folkdräkter —

48. Handskar af hvitt skinn,
från Nye socken. Omkr. $\frac{1}{4}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

vi kunna exempelvis nämna delsbo- och vingåkersdräkterna — torde icke i mannaminne brukats i Östra härad, däremot omtalas ett slags helgdagsstrumpor, afsedda för den varmare årstiden, hvilka hade skafft, sydda af hvitt lärft, och fötter, *föten*, stickade af hemspunnet bomullsgarn. Hosorna sparades dock så mycket som möjligt, och

¹ Nr 52,902.

att gå kippskodd var, då årstiden medgaf det, ganska vanligt äfven i helg. Vintertiden klädde kvinnorna sig i *becksömskor*, äfven kallade *svenskskor* af hembarkadt läder, med låga spikbeslagna klackar och tjocka bottnar med mellanlägg af näfver. Äfven träskor förekommo i dagligt bruk, men användes endast vid gröfre arbete såsom vid sysslor i ladugården, o. s. v. Under sommaren och i gilleslag utbyttes becksömskorna mot vändskor, som voro af skinn med afrundade tåspetsar och mera urringade öfver vristen än becksömskorna. I regel voro skodonen ytterst enkla. Vi hafva i det föregående omnämnt skor med krusiga »karmar», kappor, men för öfrigt synes det i Östra härad icke varit brukligt att slösa någon konst på skornas utstyrsel.

Voro skodonen enkla, utvecklades så mycket större prakt i fråga om händernas beklädnad. Handskarna hörde, som bekant, bland annat till de fästegåfvor, som en ung man förärade sin utkorade och synas i denna egenskap spelat en ej obetydlig rol. En antydning åt det hållet torde ligga i den gamla kända dansleken:

Handskarna du gaf mig,
de gick icke på mig.
Vill du icke ha mig,
får du låta va mig, o. s. v.

Under sommaren buros grant utsydda handskar af hvitt eller blått skinn med silkesbroderier i plattsöm, framställande stiliserade fåglar och växter, den regerande konungens monogram m. m. Någon gång lånade man, såsom närstående afbildning (bild 48) af ett par handskar med Adam och Eva vid hvar sin sida om kunska-pens träd visar, bilder ur den heliga historien till mönstermotiv för sina broderier. För öfrigt brukades broderade svarta half-handskar med ett trekantigt, vanligen rödt uppslag öfver handen (bild 49). Till sorgdräkten hörde hvita fingervantar och äfven half-vantar, stickade af bomullsgarn, och till vinterdräkten mulvantar, äfven kallade bälgvantar, i stor omväxling så väl med hänsyn till material som utstyrsel. De dyrbaraste bland detta senare slag af handbeklädnad voro *muddera* (bild 50), af rödt skinn eller kläde, fodrade med pälsverk och liksom handskarna prydda med brokig

silkessöm. Anmärkningsvärdt nog är, att de å handens och tummens insida hade en smal springa, så att den, som var klädd i dylika muddar, kunde, utan att draga af dem, betjäna sig af fingrarna, då så var af nöden.

Till en välbärgad bondkvinnas utstyrsel hörde vidare *hånnakläet*, *kryddadosan* och en del silfversmycken.

49. Halfhandskar af svart skinn,
från Skirö sn, Östra hd. Omkr. $\frac{1}{4}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

Handklädet, som till namnet men ej till gagnet motsvarade en senare tids näsduk, ingick i kyrkdräkten och bars lindadt kring psalmboken, men endast för ståtens skull. Att bruka handklädet såsom näsduk föll ingen in. Behöfde näsan ans, betjänade man sig på gammaldagsvis af tummen och långfingret eller af kjolskoningen.

¹ Nr 8,681.

Ett snart sagdt outhärligt bihang till handklädet och psalmboken var om sommartiden *kryddakvasten*, en bukett af hvita »däsmorosor» (*Malva moscata*), »kammelablomster» (*Matricaria chamomilla*), *salvia*, »tyska nätler» (*citronmeliss*), åbrodd, lavendel m. fl. starkt luktande örter från »roselannet» utanför stugväggen, hvilken bukett under de vanligtvis långa predikningarna fick tjänstgöra som stimulerande medel. För detta ändamål brukades äfven *kryddadosan*,

50. »Mudder» af rödt skinn,

från Hvetlandatrakten. Med Gustaf IV Adolfs monogram.

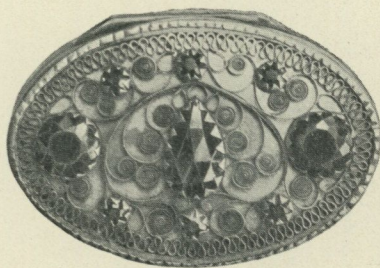
¹/₄ af nat. storl. Origin. i Nordiska museet.¹

som fylld med sockergryn, kanderad kummin, ingefära, kryddnejlikor m. m. under gudstjänsten kretsade mellan kvinnorna i kyrkbänkarna. De, som hade god råd, bestodo sig med kryddosor af silfver (bild 51), vanligen ovala och å lockets öfversida prydda med färgade glasstenar i filigransomfattning; eljest nöjde man sig med mer eller mindre rikt utstyrda lackerade pappdosor. En kryddosa skulle man nödvändigt hafva. Tydligen är det rokokotidens bonbonnières, som i denna form gingo igen bland allmogebefolkningen.

¹ Nr 58,539.

Ett lån från de högre folkklasserna voro äfven *svampedosera*, i hvilka man förvarade en liten svamp, fuktad med »låktevatten», eau de cologne, den enda parfym allmogen vid denna tid kände till. Liksom kryddosorna voro svampdosorna ofta af silfver, än runda eller ovala, än etuiformiga och ej sällan små praktstycken i barock- och rokokotidens konstsmak.

Jämte handklädet brukade kvinnorna vid sina kyrkbesök medföra ett hemväfdt kläde, hvilket anmärkningsvärdt nog kallades *näsduk*, men användes såsom skydd för det hvita hufvudklädet mot damm och regn under färden till och från kyrkan.

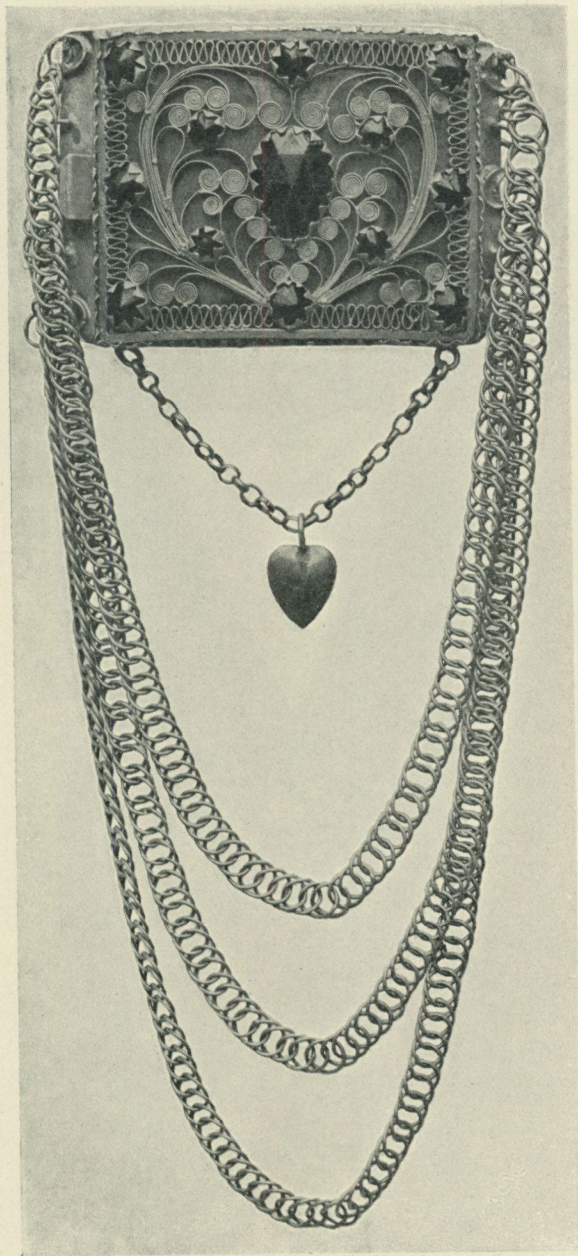
51. Kryddosa af silfver,
från Skede sn, Östra hd.
Omr. $\frac{3}{5}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

Hvad slutligen utstyrseln med smykeföremål angår, utmärkte sig östrahäradskvinnornas dräkt vid den tid, hvarom nu är fråga, genom en påfallande torftighet. Huru förhållandet gestaltat sig under en ännu äldre tid känna vi ej. Några fynd, som kunna belysa föregående århundradens silfverprydnader, hörande till denna bygdedräkt, hafva icke påträffats, trots det att Östra härad hör till de noggrannast undersökta områdena i Småland.

I ett annat sammanhang hafva vi förut omtalat *löffästet*; tillägga vi *låsalänken*, *pärlbandet* och *örringarna*, torde alla de smycketyper, som i mannaminne förekommit härstädes, vara uppräknade.

Löffästet (bild 44 och 53), som antagligen hade de älsta anorna — dess förekomst i så vidt skilda bygder som Schweiz, Tyskland, Danmark, Norge och Sverge peka häråt — bestod af en gjuten eller ut-huggen sköldkant med spänntorn, ett kronliknande öfverstycke och små skålformiga hängen, »löv», alltid udda till antalet, i växlande mängd från 3 till 15, beroende på fästets storlek. Egde man ett par sådana fästen, buros de samtidigt, det ena i barmklädet, det andra i

¹ Nr 63,111. Arbetad af D. Hedberg i Eksjö 1824.

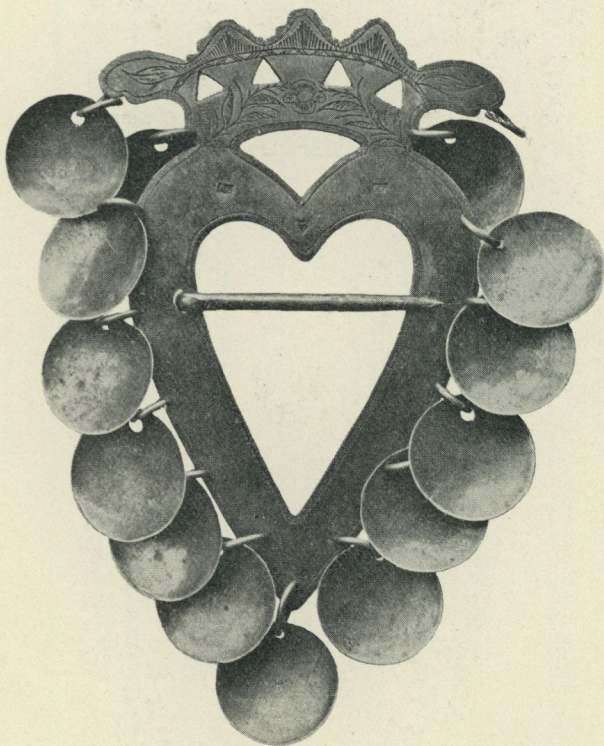

52. »Låsalänk» med pansarkedjor af silfver,
från Småland. Omkr. $\frac{4}{5}$ af nat. storl. Origin. i Nordiska museet.¹

¹ Nr 8,756. Guldsmedsarbete från Växjö med guldsmedsmärket L. T. = L. Tenggren.

halsklädet utanpå tröjan, naturligtvis så, att de båda föllo i ögonen.

Låslänken (bild 52) var ett halssmycke, bestående af en långsmalt fyrkantig silfverplatta, »låsen», prydd antingen med gravering eller ett nätverk i filigran med facetterade kulörta glasstenar, samt af

53. Löffaste af silfver,
antagl. från Kråkhults sn. $\frac{4}{5}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.¹

länkar, som på grund af olika arbetssätt buro namn af pansar- och ringlänkar. Dessa länkar voro fastgjorda dels vid låsens ena smalsida, dels vid en tunn platta med en tryckfjäder, som insköts i en öppning å den motsatta kanten. Fingerringar nyttjades endast af

¹ Nr 24,489. Svagt förgylt; guldsmedsmärke A. T. = Adam Tillström, f. 1770, d. 1846, guldsmed i Växjö.

de gifta kvinnorna och sällan mer än en i sänder. Förnämligast var *vigslaringen*, stundom af guld, och då han var riktigt »fin», prydd med en snedvinklig plåt, hvori en flusspärla satt infattad. Af jämförelsevis sent datum voro örringarna, som på 30-talet hade fått mycket stora dimensioner, ofta sirade med filigransarbete och färgade stenar.

Alla dessa smycken buros endast vid högtidliga tillfällen och kallades med ett gemensamt namn för »gåvesilver», emedan de tillhörde fästegåfvorna.

Flickorna hade sällan några silfversmycken. I bästa fall prydde de sig med pärlband med ett hjärta af bernsten, glas eller silver.

Att uppgifva någon bestämd tidpunkt, då denna folkdräkt kan sägas hafva kommit ur bruk, är naturligtvis omöjligt, helt enkelt emedan detta skedde så småningom. Det ena plagget moderniserades eller utbyttes mot lån från herrskapsdräkterna då, det andra då. Såsom en vändpunkt i dräktens historia angifves emellertid 1830-talet, hvilket skildras såsom synnerligen »nymodigt». Ännu på 1860-talet lefde dock både män och kvinnor af gamla stammen, som klädde sig på gammalt vis. Nu mera är dräkten med undantag af »näsduken» fullständigt ur bruk, och den nämnda sista återstoden på god väg att utbytas mot hatten. Och länge dröjer det nog icke, förr än Östra härads allmogekvinnor, för att använda ett uttryck, som vi hörde förliden sommar, äro »hattamennisker, fruer och frökner hvar eveli e».

PER GUSTAF VISTRAND.
